

ญาณวิทยากับการศึกษาพระพุทธศาสนา EPISTEMOLOGY AND THE STUDY OF BUDDHISM

พรรณภา รัตนพันธ์¹, พระสิทธิพงษ์ ธิรปัญโญ (รุ่งกลับ)², กฤตสุชิน พลเสน³

Phannapha Rattanaphan¹, Sittipong Tirapunyo (Rungklab)², Kitsuchin Ponsen³

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahamakut Buddhist University

Corresponding Author, E-mail: phanna.jeab@gmail.com¹, sitipong.rua@student.mbu.ac.th², Kitsuchin.pon@mbu.ac.th²

(Received : March 15, 2025; Edit : April 1, 2025; accepted : April 2, 2025)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ ผู้เขียนต้องการค้นหาคำตอบที่เกี่ยวกับญาณวิทยากับการศึกษาพระพุทธศาสนา โดยใช้กรอบแนวคิดของญาณวิทยา ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับปัญหาความรู้หลัก 3 ประการ คือปัญหาว่า มนุษย์สามารถรู้ความจริงสูงสุดได้อย่างไร มนุษย์ได้รับความรู้มาทางใดบ้าง ความรู้ที่มนุษย์ได้รับมานั้นสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับความจริงสูงสุดนั้นได้ตรงกับความ เป็นจริงหรือไม่ พบว่า การศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการศึกษาเพื่อได้ความรู้เข้าใจ แม้ว่าพุทธศาสนาจะไม่ปรากฏความ เป็นระบบเช่นเดียวปรัชญาตะวันตก หรือญาณวิทยา เมื่อทำการศึกษาพระพุทธศาสนาตามระบบ ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นหลักฐาน สำคัญทางพระพุทธศาสนา ปรากฏชัดเจนว่ามีส่วนกล่าวถึงเรื่องของการรู้ กระบวนการรู้ องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับความรู้ โดย ได้วิเคราะห์ สังเคราะห์และประมวลกันเข้าจนทำให้เกิดปัญญาได้ความจริงสูงสุด สรุปเป็นแนวคิด คือ ทฤษฎีการเรียนรู้เกิดขึ้นจาก การทดลองศึกษาเรียนรู้ด้วยพระองค์เองจนสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แนวทางการศึกษาและพัฒนาจาก ศีล สมาธิ ปัญญา ด้วยขั้นตอนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ปรีชาญาณ ปฏิบัติ และปฏิเวธ กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดปัญญา 3 คือ จินตามย ปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง การศึกษา เล่าเรียน ตลอดถึงการรับถ่ายทอดจากผู้ที่น่าเชื่อถือ เรียกว่า ปรัตยัมมยปัญญา และ ภวามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม เกิดจาก การพัฒนาหรือเกิดจากประสบการณ์ตรง เรียกว่าเกิดจากสัญญาบริสุทธิ์และสัญญาพิเศษ ซึ่งอาศัยพื้นฐานคือพุทธปัญญา ซึ่งมีมา โดยสัญชาตญาณ จุดมุ่งหมายการศึกษาพระพุทธศาสนาสูงสุดคือ “สัจจะหรือความจริง” อริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือ นิพพาน

คำสำคัญ: ญาณวิทยา, การศึกษาพระพุทธศาสนา

Abstract

This academic article, the author wants to find answers about epistemology and Buddhist Studies by using the conceptual framework of epistemology, which studies three main knowledge problems: the problem of how humans can know the ultimate truth? How do humans gain knowledge? Can the knowledge that humans gain explain the relationship between humans and the ultimate truth in accordance with reality? It was found that studying Buddhism is a matter of studying to gain knowledge and understanding. Although Buddhism does not appear to be systematic like Western philosophy or epistemology, when studying Buddhism according to the system in the Tripitaka, which is important evidence of Buddhism, it is clear that it mentions knowledge, the process of knowing, and elements related to knowledge by analyzing, synthesizing, and integrating them until wisdom and the ultimate truth are achieved. The conclusion is the concept of learning theory arising from experimenting, studying, and learning by himself until he became a Perfectly Enlightened Buddha. The approach to study and develop from morality, concentration, and wisdom through the learning steps in Buddhism, namely Pariyatti, Patipatti, and Pativedha. The learning process to gain wisdom is Cintamaya-panya, wisdom arising from thinking, analyzing, and synthesizing, which is called Yoniso Manasikara, and Sutamaya-panya, wisdom arising from listening and studying. The reliable scriptures that have been transmitted from reliable people are called Paratoghosa and Bhavanamayapanna. The wisdom that arises from training or knowledge, from development or from direct experience, from pure perception and special perception, which is based on Buddha-wisdom, which comes by instinct. The highest goal of studying Buddhism is “truth or truth”, the Noble Truth, the supreme truth, which is Nirvana.

Keywords: Epistemology, Buddhist Studies

บทนำ

คำว่าการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ราชกิจจานุเบกษา 2542 : 2) ได้บัญญัติความหมายการศึกษาไว้ว่า “การศึกษา หมายถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อความรู้ความเข้าใจของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลง ความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ขึ้นเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต” สำหรับหลักการศึกษานี้ พระพุทธศาสนาถือการศึกษาถึงหลักธรรม (พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต) 2533 : 1) “คำว่า” ศึกษา เป็นคำที่มาจากสันสกฤต ถ้าเป็นบาลีก็คือ ศึกษา เรียกได้ว่าเป็นคำเดียวกัน เมื่อคำว่าศึกษา แปลเป็นบาลีว่า ศึกษา เราก็จะพบว่า ศึกษาเป็นหลักธรรมใหญ่ในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ซึ่งเราเรียกว่าไตรสิกขา หรือ สิกขา 3 ดังนั้นจึงตอบได้เลยว่า หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาก็คือหลักสิกขา หรือไตรสิกขานั้นเอง จากนั้นก็ต้องหาคำตอบต่อไปว่า สิกขาคืออะไร และจะโยงไปหาอะไรต่อไปอีกบ้าง แต่ในเบื้องต้นนี้ กล่าวได้ว่า สิกขาคือหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา และสิกขานั้นมี 3 อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หลักสิกขานี้ครอบคลุมข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา สิกขาเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติ เมื่อหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาทั้งหมดอยู่ในไตรสิกขา ก็กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งการศึกษาเรื่องของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้น และในทางพระพุทธศาสนา บุคคลที่ปฏิบัติถูกต้องแล้ว เข้าอยู่ในแนวทางถึงขั้นที่ยอมรับได้ ท่านเรียกชื่อว่า เสขะ แปลว่าผู้กำลังศึกษา พระเสขะ เป็นพระอริยบุคคลคือเป็นบุคคลที่เข้าสู่แนวทางที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาแล้ว เสขะ หรือ พระเสขะ ก็คือนักศึกษา เมื่อศึกษาจบแล้วไม่ต้องศึกษาอีก ก็เรียกว่า อเสขะ ซึ่งมีประเภทเดียว ได้แก่ พระอรหันต์เท่านั้น เรื่องของพระพุทธศาสนาทั้งหมดเริ่มต้นด้วยการศึกษาและจบลงด้วยการจบการศึกษา กระบวนการทั้งหมด ก็เรียกว่า สิกขา อย่างนี้ ตัวอย่างความหมายของสิกขา ในคัมภีร์มหานิเทศ กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “บุคคลย่อมศึกษาอริยศีล คือศึกษาเรื่องความประพฤติดีทางกายวาจาให้สูงขึ้นไปบ้าง ศึกษาในการฝึกอบรมจิตใจให้ดีขึ้นบ้าง ศึกษาในการอบรมปัญญาให้เจริญขึ้นไปบ้าง เมื่อหวนจิตคำนึงถึงการศึกษา 3 อย่างนี้ ก็ชื่อว่า ศึกษา เมื่อรู้จักชื่อว่าศึกษา เมื่อเห็นคือเข้าใจก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อตั้งจิตกำหนดแน่วแน่งก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อน้อมจิตกำหนดไปก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อประคองความเพียรก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อเอาสติกำหนดก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อตั้งจิตมั่นก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ทั่วชัดด้วยปัญญาก็เรียกว่าศึกษา เมื่อรู้สิ่งที่พึงรู้จำเพาะก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อกำหนดรู้สิ่งที่ควรกำหนดรู้ก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อละสิ่งที่พึงละก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อประจักษ์แจ้งสิ่งที่ควรประจักษ์แจ้งก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อฝึกอบรมเจริญสิ่งที่ควรปฏิบัติควรฝึกอบรมก็ชื่อว่าศึกษา” (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) 2533 : 1) จึงกล่าวว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบคำสอนของพระองค์ว่า เหมือนมหาสมุทรซึ่งมีคุณสมบัติ 8 ประการ(ไตรปิฎก ฉบับหลวง 23/109/174-180) คุณสมบัติใน 8 ประการนี้ มีข้อหนึ่งกล่าวว่า มหาสมุทรนั้นค่อยๆ ลาดลึกลงไปตามลำดับ ทรงกล่าวว่า “ดูกร ปุทธาตมะ มหาสมุทรลาด ลุ่ม ลึกลงไปโดยลำดับ ไมโครกั้นเหมือนเหว ฉนฺได ในธรรมวินัยนี้ก็ฉนฺไดนั้นเหมือนกันมีการศึกษาไปตามลำดับ” เหมือนกับพระธรรมวินัยนี้ ซึ่งมีข้อปฏิบัติลุ่มลึกลงไปตามลำดับ เรียกว่า อนุพหุพสิกขา แปลว่าศึกษาไปตามลำดับ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา คำไวพจน์ของอนุพหุพสิกขาก็คือ คำว่า อนุพหุพกิริยา แปลว่า การกระทำไปตามลำดับ และอนุพหุพปฏิบัติ แปลว่า การปฏิบัติไปตามลำดับ ผลที่ได้จากสิกขา(ศึกษา) กิริยา(กระทำ) หรือปฏิบัติ(ปฏิบัติ) นั้น ผลก็คือ ปฏิเวธ ได้แก่การประจักษ์แจ้งผลดังที่กล่าวแล้ว โดยนัยนี้ ความหมายของการศึกษาจึงคลุมไปหมด คือทั้งเรียนให้รู้ เข้าใจ คิดได้ ทำเป็น หรือ ปรัชญา ปฏิบัติ ปฏิเวธ ก็รวมอยู่ในความหมายของการศึกษาเป็นการศึกษาครบวงจร

คำว่า “ญาณ” (บาลี) หมายถึง “ความรู้ ปัญญา” ซึ่งเกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล โดยอาศัยการพัฒนา ฝึกฝน อบรม หรือการศึกษาให้เกิดมีขึ้น หรือพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ภาวนา” คำว่า “ญาณวิทยา” หรือ “ทฤษฎีความรู้” หมายถึง “ศาสตร์หรือทฤษฎีความรู้” มาจากคำว่า Episteme = Knowledge (ความรู้), Logic = Science (ศาสตร์) ด้วยเหตุนี้ทำให้ญาณวิทยาจึงศึกษาถึงกำเนิด ธรรมชาติ ขอบเขต และความสมบูรณ์แห่งความรู้ตลอดถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้จริง และหามาตรฐานว่า อะไรเป็นความรู้จริง อะไรเป็นความรู้ไม่จริง ซึ่งปรัชญาตะวันตกให้ความสำคัญกับเรื่องของความรู้โดยพยายามที่จะอธิบายตอบปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ญาณวิทยา คือ ปรัชญาตะวันตกสาขาหนึ่งของปรัชญาบริสุทธิ์ เป็นการศึกษาสภาพทั่ว ๆ ไปของความรู้อย่างกว้าง ๆ อันเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความรู้หรือทฤษฎีว่าด้วยความรู้ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Epistemology คือ ทฤษฎีความรู้ (Theory of

Knowledge) ที่ศึกษาว่าเรารู้ความจริงได้อย่างไร ทำหน้าที่ศึกษาปัญหาความรู้หลัก 3 ประการ คือ

1. ปัญหาว่า มนุษย์สามารถรู้ความจริงสูงสุดได้อย่างไร

2. ปัญหาว่า มนุษย์ได้รับความรู้มาทางใดบ้าง

3. ปัญหาว่า ความรู้ที่มนุษย์ได้รับมานั้นสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับความจริงสูงสุดนั้นได้ตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ (พระครูปลัดธรรมศุภกิจ (ต๋มม่วง)) ตามหลักญาณวิทยาหรือทฤษฎีว่าความรู้ในปรัชญาตะวันตกนั้น มีทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดแห่งความรู้ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอยู่ 4 ทฤษฎี คือ

1. ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism)

2. ทฤษฎีประจักษ์นิยม (Empiricism)

3. ทฤษฎีอนุมานนิยม หรือทฤษฎีความรู้เชิงวิจารณ์ (Apriorism)

4. ทฤษฎีสัญชาตญาณนิยม หรือ อัชฌัตติกญาณ (Intuitionism) หรืออาจเรียกว่า ญาณพิเศษ (Insight)

1. ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism)

เรอเน เดการ์ต (Rene Descartes : 1569 -1650) ได้รับสมญาว่าเป็นบิดาของปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ เป็นคนแรกที่พยายามหาคำตอบและได้อธิบายว่า ความรู้ที่แท้จริงเกิดจากเหตุผล ความรู้ย่อมได้มาจากการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นอย่างชัดเจน โดยอาศัยเหตุผลเหตุผล คำว่า “เหตุผล” ของ เดการ์ต นั้น หมายถึง เหตุผลที่เกิดจากสัญชาตญาณหรือญาณพิเศษ (Intuition) มิใช่เหตุผลที่เกิดจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัส และมีเหตุผลที่เกิดจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัส และมีเหตุผลที่เกิดจากวินิจฉัย (Judgment) หรือการอนุมาน (Inference) หรือจินตนาการ (Imagination) แต่เป็นเหตุผลที่เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตใจที่สว่างสงบแน่วแน่ เป็นเหตุผลที่ปราศจากข้อสงสัยโดยประการทั้งปวง

สัญชาตญาณเกิดขึ้นโดยตรง แจ่มชัดแจ้งในตัว ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์เพราะพระผู้เป็นเจ้าได้ประทานให้ตั้งแต่แรกเกิด ความคิดที่มีเหตุผลที่พระผู้เป็นเจ้ามอบให้ได้แก่ ความคิดเกี่ยวกับความเป็นเหตุและผลที่เรียกว่า เหตุการณ์ ความไม่มีที่สิ้นสุดหรืออนันตภาพ ความเป็นนิรันดร์หรือนิรันดภาพ ตลอดจนถึงความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าจัดว่าเป็นความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด เหตุผลที่ได้รับมาจากความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดนั้นชัดเจนแจ่มแจ้งเช่นเดียวกับเหตุผลมาจากความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์

นักเหตุผลนิยม ถือว่าความรู้ที่มีมาก่อนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนคือ มีอยู่ในจิตใจ นักเหตุผลทั้งหมดมีทัศนะตรงกันเกี่ยวกับปัญหาที่ว่า “ความรู้ที่แท้จริงได้มาจากไหน” โดยมีความเห็นร่วมกันว่า ความรู้ที่แท้จริงได้มาจากการใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล ไม่ใช่ได้มาจากการสังเกตหรือประสบการณ์ภายนอก คำว่า “Rational” หมายถึงเหตุผล เหตุผลคือกิจกรรมของจิต การใช้เหตุผลเป็นกิจกรรมของจิต การคิดเป็นหน้าที่ของเหตุผล การวิ่ง การเคลื่อนไหวเป็นหน้าที่ของกาย ลัทธินี้มีความเชื่อว่า เหตุผลเป็นเครื่องให้ความจริง เป็นบ่อเกิดของความจริงและเป็นบ่อเกิดของความรู้ต่าง ๆ การศึกษาจึงไม่ใช่การแสวงหาความรู้แต่เป็นการดึงเอาความรู้ที่มีอยู่แล้วในจิตใจออกมาให้ปรากฏ

2. ทฤษฎีประจักษ์นิยม (Empiricism)

จอห์น ลอค (John Locke : 1632 – 1704) นักปรัชญาชาวอังกฤษ เป็นผู้ตั้งลัทธิประจักษ์นิยม เพื่ออธิบายให้เห็นชัดเจนความรู้ที่แท้จริงนั้นเกิดจากประสบการณ์ ประสบการณ์ในที่นี้หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งเป็นความรู้ที่ชัดเจนและแจ่มแจ้ง จอห์น ลอค ได้ปฏิวัติเหตุผลนิยมของเดส์การ์ตส์ และประกาศลัทธิประจักษ์นิยมในหนังสือเรื่อง “ความเข้าใจของมนุษย์” (Human understanding) และได้ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อแนวคิดของเดส์การ์ตส์ โดยวิจารณ์อย่างรุนแรง เช่น

1. ถ้ามีความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดจริง ทุกคนต้องมีความคิดเช่นนั้นเหมือนกันมาแต่กำเนิดเลย ทั้งไม่รู้จักคำว่าเหตุผล อนันตภาพ นิรันดร์ภาพ พระผู้เป็นเจ้า และความคิดอื่น ๆ ที่เป็นความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด ถ้าเป็นความคิดติดตัวทุกคนมา ทุกคนต้องรู้จักความคิดดังกล่าว ถ้ามีความคิดติดตัวที่เจ้าของไม่รู้ก็เป็นการขัดแย้งในตัวเอง

2. ถ้ามีความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด ทุกคนต้องมีความคิดเช่นนั้นเหมือนกัน แต่สิ่งที่เรียกว่าความคิดติดตัวเกี่ยวกับพระผู้เป็น

เจ้า จริยธรรม และอื่น ๆ แตกต่างกันไปในสังคมที่ต่างกัน ในประเทศที่ต่างกัน และในยุคที่ต่างกัน นอกจากนั้นยังแตกต่างกันในแต่ละบุคคลแม้อยู่ในสมัยเดียวกัน พวกอเทวนิยม ไม่มีความคิดเรื่องพระผู้เป็นเจ้า คนที่มีความคิดเรื่องพระผู้เป็นเจ้า ก็มีความคิดแตกต่างกัน บางคนเชื่อในเรื่องมนุษย์สมบัติของพระผู้เป็นเจ้า คือ เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้ามีคุณสมบัติเช่นเดียวกับมนุษย์ เช่น มีอารมณ์ มีความโกรธ และกิเลสต่าง ๆ เหมือนมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีความคิดเห็นเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าแตกต่างกันอย่างนี้ ความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดจะมีได้อย่างไร?

3. สิ่งที่เราเรียกว่า หลักการที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ที่แท้ก็คือความจริงสากลที่เกิดมาจากการคิดหาเหตุผลจากข้อเท็จจริงที่ได้ประสบมา ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้วแต่เป็นการคิดหาเหตุผลจากข้อเท็จจริงเฉพาะเรื่อง โดยอาศัยสัญชาตญาณ เช่น เด็กรู้ว่าของหวานมีรสหวาน ของหวานไม่มีรสขม ก็จัดได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ของเด็ก หลังจากนั้นเด็กก็สามารถหาเหตุผลโดยอาศัยกฎแห่งความเหมือน และกฎแห่งความขัดแย้งแล้ว เด็กก็สรุปได้ว่าของหวานย่อมมีรสหวาน ของหวานย่อมไม่มีรสขม ฉะนั้น จอห์น ลอค จึงย่ำว่า คำสอนเรื่อง ความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด ของ เดการ์ต นั้นจึงใช้ไม่ได้ เมื่อ จอห์น ลอค ได้วิจารณ์คัดค้านเหตุผลนิยมแล้ว จึงประกาศลัทธิของตนเองขึ้นว่า “จิตแต่เดิมเป็นสภาพบริสุทธิ์ว่างเปล่า เหมือนกระดานชนวนที่ว่างเปล่า ไม่มีรอยขีดเขียนมาแต่เดิม จิตได้รับความคิดต่าง ๆ จากประสบการณ์ หากได้มีความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดเหมือนดังเดการ์ตกล่าวไว้ไม่ ประสบการณ์มี 2 ประเภท คือ 1. ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ได้แก่ ประสาทสัมผัสทั้งห้า 2. ประสบการณ์ทางจิตใจ ได้แก่ การคิดทบทวน ลอค ยอมรับว่ามีสสาร จิต หรือวิญญาณและพระผู้เป็นเจ้า สสารรู้ได้ด้วยประสบการณ์ประสาทสัมผัส จิตรู้ได้ด้วยการคิด จิตมีความสามารถบางประการ เช่น รับรู้ จำ แยกแยะ รวม และสร้างความคิดจากประสบการณ์ ถือว่าประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสมาก่อนประสบการณ์ทางจิต ส่วนพระผู้เป็นเจ้ารู้ได้ด้วยการสำนึกจากสิ่งที่มีอยู่

3. ทฤษฎีอนุমানนิยม หรือทฤษฎีความรู้เชิงวิจารณ์ (Apriorism)

อิมมานูเอล คานท์ (1724 – 1804) นักปรัชญาสมัยใหม่ชาวเยอรมัน ได้รวมทฤษฎีเหตุผลนิยมและทฤษฎีประจักษ์นิยมเข้าด้วยกัน โดยถือว่าความรู้ทั้งปวง “เริ่มต้น” จากประสบการณ์และการคิดหาเหตุผลรวมกัน คำว่าประสบการณ์ในที่นี้หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ความรู้ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. เนื้อหาของความรู้ เนื้อหาของความรู้นี้ได้มาจากการประสบการณ์ต่าง ๆ
 2. รูปแบบของความรู้ รูปแบบของความรู้นี้ได้มาจากการคิดหาเหตุผล
- การคิดหาเหตุผลมี 3 ระดับ

1. การคิดหาเหตุผลเรื่องวิญญาณ (Soul) มีนักปรัชญาหลายท่านได้มีทัศนะที่ต่างออกไปเช่นเพลโต ถือว่าวิญญาณเป็นเนื้อสารทางจิตซึ่งทำหน้าที่ 3 ประการ คือ การคิด การรู้สึก และการจงใจ การรู้สึกและจงใจเป็นระดับต่ำของวิญญาณ ส่วนการคิดเป็นระดับสูงของวิญญาณ ส่วนคานท์เชื่อในเรื่องอมฤตภาพของวิญญาณซึ่งซ่อนตัวอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมต่าง ๆ เช่นเดียวกับเพลโต

2. การคิดหาเหตุผลเรื่องโลก โลกเป็นสภาวะที่ไม่มีขอบเขต ไม่สิ้นสุด มีสัมพันธ์ภาพเป็นอันเดียวกัน
3. การคิดหาเหตุผลเรื่องปฐมเหตุของโลกวัตถุและโลกจิต ซึ่งปฐมเหตุนี้ได้แก่พระเจ้า

การคิดหาเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องความจริงทางอภิปรัชญา คือ วิญญาณ โลก และพระผู้เป็นเจ้าซึ่งการคิดหาเหตุผลใน 3 ระดับนี้เป็นบ่อเกิดของวิทยาการต่าง ๆ คือ

1. การคิดหาเหตุผลเรื่องวิญญาณ เป็นบ่อเกิดวิชาจิตวิทยา เรื่องวิญญาณ อัตตาและจิตในทางปรัชญา แม้จะมีชื่อเรียกแตกต่างกันแต่ก็มีลักษณะเป็นพวกเดียวกัน คือเป็นสิ่งไม่กินที่และรู้ตัวเอง

2. การคิดหาเหตุผลเรื่องโลก เป็นบ่อเกิดวิชาเอกภพวิทยา คือวิชาว่าด้วยบ่อเกิดของโลกหรือเอกภพ

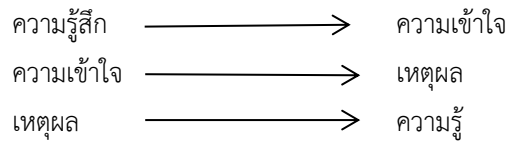
3. การคิดหาเหตุผลเรื่องปฐมเหตุ เป็นบ่อเกิดวิชาเทววิทยา

องค์ประกอบของความรู้ในทัศนะของคานท์

1. ความรู้สึกหรือประสาทสัมผัส คือ ประสาทตา หู จมูก ลิ้น และกาย ความรู้สึก แบ่งออกเป็น ชอบ-ไม่ชอบ, ดี-ไม่ดี, สุข-ทุกข์, รัก-โกรธ, หนาว-ร้อน ฯลฯ

2. ความเข้าใจ เมื่อมีความรู้สึกต่าง ๆ จะมีความเข้าใจเกิดขึ้นตามมาภายหลัง สามารถบอกถูกว่านี่คืออะไร

3. เหตุผล จะเป็นตัวชี้้นำให้เข้าใจอย่างชัดเจนว่า กระบวนการทั้งหมดของสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นเพื่ออะไรและเป็นไปเพื่ออะไร

4. ทฤษฎีว่าสัญชาตญาณนิยม (Intuitionism)

ฮังรี แบร์กซอน (Henry Bergson : 1859 – 1941) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ได้ประกาศสอนลัทธิสัญชาตญาณนิยม ได้มีความเชื่อว่า ความรู้ที่แท้จริงนั้นเกิดจากการหยั่งรู้ภายในอย่างกระจ่างแจ้ง ความรู้ดังกล่าวนี้เรียกว่าสัญชาตญาณบ้าง ญาณพิเศษบ้าง อัชฌัตติกญาณบ้าง แต่ละคำที่กล่าวมานี้ก็แปลมาจากคำว่า “Intuition”

ฮังรี แบร์กซอน กล่าวว่า “สัญชาตญาณ หมายถึง สัญชาตญาณซึ่งอยู่เหนือการคิดหาเหตุผลมีความรู้ในตัวเอง ทั้งสามารถไตร่ตรองจุดประสงค์ของมันเอง และขยายออกไปโดยไม่มีขอบเขตจำกัด” คำว่าสัญชาตญาณนี้ ฮังรี แบร์กซอนไม่ได้หมายถึงความรู้โดยตรงซึ่งอยู่เหนืออุปปัญญา แต่หมายถึง ความรู้ทางประสาทสัมผัสซึ่งใช้อุปปัญญาเข้ามาช่วยด้วยเพื่อความกระจ่างสัญชาตญาณ หรือ ญาณพิเศษนี้เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองโดยไม่อาศัยเหตุผลและการเล่าเรียน แต่เกิดจาก “การเพ่งพินิจภายใน” คือ เพ่งดูธรรมชาติของจิต หรือ เป็นการแสดงตัวของปัญญาอันเลิศที่ติดตัวมากับจิต สัญชาตญาณ หรือ ญาณพิเศษนี้ส่งเสริมทฤษฎีที่ว่าจิตเป็นสัจนิรันดร์ และจิตนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ในชีวิตทั่วไป

สำหรับพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับโดยทั่วไปว่า เป็นศาสตร์แห่งการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของมนุษย์และมีหลักการสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาและช่วยส่งเสริมมนุษย์ทุกคนไปสู่ความสมบูรณ์แบบในชีวิตร โดยอาศัยการเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติเป็นพื้นฐานสำคัญ สิ่งนี้เรียกว่าการเรียนรู้ หรือ การศึกษา การศึกษาประกอบด้วย 3 ด้านของการพัฒนาชีวิต ได้แก่ 1) ด้านพฤติกรรม 2) ด้านจิตใจและ 3) ด้านปัญญา การศึกษา คือ ฝึกฝนหรือพัฒนาใน 3 ด้านเหล่านี้ ได้แก่ พัฒนาพฤติกรรมขึ้นไป พัฒนาจิตใจขึ้นไป และพัฒนาปัญญาขึ้นไป ถ้าครบ 3 ด้านนี้เราเรียกว่าการศึกษา ถ้าไม่ครบ การศึกษาก็ว่าแห้วบกพร่อง (สมเจตน์ ผิวทองงาม, 2566)

องค์ประกอบของการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท

1. ทฤษฎีการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการทดลองศึกษาเรียนรู้ด้วยพระองค์เองจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงวางหลักไตรสิกขา สิกขาหมายถึงการศึกษา, การสำเหนียก, ข้อที่ต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมมี 3 อย่าง คือศีล สมาธิ ปัญญา (สมเจตน์ ผิวทองงาม, 2566 : 249) ศีล หมายถึงการรักษากาย วาจาและใจให้บริสุทธิ์ ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น เป็นพื้นฐานสำคัญของการเรียนรู้ เพราะช่วยให้จิตใจสงบ ปลอดโปร่งพร้อมสำหรับการฝึกสมาธิ สมาธิ ความตั้งมั่นของจิต เป็นการฝึกจิตให้แน่วแน่ มีสติ ช่วยให้เกิดปัญญาที่ลึกซึ้งและเห็นสัจธรรมของชีวิต ปัญญา ความเข้าใจที่แท้จริง คือ การรู้แจ้งตามความเป็นจริง ปฏิบัติด้วยการไตร่ตรองและการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยเหตุและผล การพัฒนาไตรสิกขาให้สูงขึ้นด้วย อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา หมายถึงการฝึกฝนระดับที่ละเอียดและลึกซึ้งขึ้นเพื่อบ่มเพาะความหลุดพ้น อธิศีล เป็นการศึกษาศีลที่ประณีตฝึกฝนอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคงมีคุณธรรม ข้อปฏิบัติเป็นการรักษาศีลอย่างเคร่งครัดและละเอียดลออ ไม่ใช่แค่การงดเว้นจากความชั่ว แต่หมายถึงการมีจริยธรรมที่สูงส่ง

อธิจิตการศึกษาในอธิจิตเป็นสมาธิที่ประณีต ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกสมาธิในระดับสูงสามารถควบคุมจิตให้ตั้งมั่นและพัฒนาต่อไปสู่ฌาน เป็นฐานแห่งการเจริญปัญญา อธิปัญญา ฝึกอบรมในเรื่องปัญญา, การศึกษาในอธิปัญญา, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (ญาณ) มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นปัญญาที่ทำให้เห็นไตรลักษณ์(อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา) จนจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ ปราศจากกิเลสและความทุกข์จนเข้าถึงนิพพาน

2. ขั้นตอนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ คือสัทธรรม 3 และ ปริยัติคือเล่าเรียน ปฏิบัติคือลงมือทำ ปฏิเวธคือประจักษ์แจ้งผล สามอย่างนี้ เป็นการครบวงจรของการศึกษา คือต้องมีการเล่าเรียน การปฏิบัติ และการประจักษ์แจ้งผล ส่วนที่เรียกว่าเล่าเรียนคือ ปริยัติ และทำคือปฏิบัติ สองอย่างรวมกันเรียกว่า ศึกษา ฉะนั้น ศึกษา ก็คือปริยัติและปฏิบัตินั่นเอง เมื่อรวมกันแล้วผลก็คือ ปฏิเวธ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต. 2533 : 105)

3. กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาหมายถึง กระบวนการที่เป็นไปเพื่อความเจริญของปัญญา ดังพุทธพจน์ "ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ธรรม 4 ประการเป็นไฉน คือ สัมปยุตสังเสวะ การคบสัปปุรุษ 1 สัทธรรมสนทนา ฟังคำสั่งสอนของท่าน 1 โยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย 1 ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ฯ" (ไตรปิฎกฉบับหลวง 21/248/280) จากพุทธพจน์ข้างต้น สามารถแยกกระบวนการเรียนรู้ออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ การรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ (พระไพศาล วิสาโล. 2552 : 1) การรับรู้ หรือ ปรัโตโฆสะ เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เเล่เรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร (พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), 2537 : 11) พุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างมากของการรับรู้สิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง (สัทธรรม) และการเรียนรู้จากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร(สัทบุรุษ) ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอก แต่ต้องประกอบภายในได้แก่ความสามารถในการรับรู้เข้าใจ อาจเกิดการเข้าใจคลาดเคลื่อน รับรู้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ อาจมีหลายสาเหตุด้วยกัน คือ การรับรู้ไม่ตรงกับความเป็นจริง ปัจจัยสำคัญคือวิญญาน ซึ่งมีสังขารเป็นปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาท สังขารได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยมีองค์ประกอบของการรับรู้คือ อายตนะภายใน (ทางรับรู้ได้แก่ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และมโนทวาร) กับอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและธรรมารมณ) ทำให้เกิดการรับรู้คือวิญญาน (จักขุวิญญาน โสตทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน และ มโนวิญญาน) (ไตรปิฎก 14/810/438-447) สัญญา คือ การจำได้หมายรู้ มี 2 อย่าง คือ สัญญาบริสุทธิ์ หมายถึง รับรู้สิ่งต่าง ๆ ด้วยจิตบริสุทธิ์ และ ปัญญาสัญญา หมายถึง สัญญาที่คิดปรุงแต่งอารมณ์ให้พิสดารด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ และ ทิฏฐิ 2. การคิด เป็นการนำเอาสิ่งที่รับรู้จากข้อมูลข่าวสารหรือคำแนะนำได้อย่างถูกต้อง ตรง ประเด็นและครบถ้วน มาย่อย จัดระเบียบหรือเสริมต่อเติมเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น หลักการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีได้แก่ โยนิโสมนสิการ (พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), 2537 : 20-38) การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผลแยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ มี 10 วิธี คือ

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย วิธีนี้เป็นวิธีคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นแบบพื้นฐานโดยพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันส่งผลสืบทอดกันมา
2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบหรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งให้มองและรู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเอง เป็นวิภาษวิธี หรือวิธีคิดแบบวิเคราะห์เป็นการคิดพิจารณาที่แยกแยะโดยถือเอานามรูปเป็นหลัก คือ ไม่มองสัตว์บุคคลตามสมมุติบัญญัติ
3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา หมายถึงการรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย
4. วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือ คิดแบบแก้ปัญหา เป็นวิธีคิดที่สามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่น ๆ ได้ทั้งหมด
5. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ เป็นวิธีคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างธรรม (หลักการ) กับ อรรถ (ความมุ่งหมาย)
6. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก คิดโดยใช้หลักว่าจะต้องพิจารณาปัญหาให้ครบทุกด้านทั้งด้านดีและด้านเสีย
7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม คุณค่าแท้หมายถึงประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรงหรือมนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตนเพื่อความดีงาม
8. วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม เป็นวิธีคิดที่ส่งเสริมชักนำไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์
9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน วิธีคิดแบบนี้มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์
10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท วิธีคิดแบบนี้สามารถจำแนกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ เช่น จำแนกด้วยแง่ความจริง จำแนกแบบวิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบของสิ่งนั้น ๆ เป็นต้น

3. การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หมายถึงปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือทำให้ข้อปฏิบัติย่อยเข้ากันได้ สอดคล้องกันได้ และส่งผลแก่หลักการใหญ่ทั้งนี้เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายที่ต้องการหรือปฏิบัติตามจุดมุ่งหมาย ด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐาน และการ

เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน หลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้น เรียกว่า มรรค คือ หนทางนำไปสู่ความดับทุกข์

การรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ จะเชื่อมกันเป็นวัฏจักร เมื่อปฏิบัติอย่างถูกต้องจะพัฒนาความคิดให้เกิดความรู้ใหม่ เกิดปัญญา ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นสรุปได้ว่าเกิดจาก 1. จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด ไคร่ครวญพิจารณาหาเหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ 2. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง การศึกษาเล่าเรียน การอ่านจากตำราหรือคัมภีร์ที่น่าเชื่อถือตลอดถึงการรับถ่ายทอดจากผู้ที่น่าเชื่อถือได้ที่เรียกว่า ปรโตโฆสะ 3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรมหรือเกิดจากการพัฒนาหรือเกิดจากประสบการณ์ตรง จากภาคปฏิบัติคือ ลงมือทำ

4. หลักการตรวจสอบในปัญญาหรือทฤษฎีความรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักการตรวจสอบตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า ให้ตรวจสอบความรู้ที่มาจาก จินตามยปัญญา, สุตมยปัญญา กับภาวนามยปัญญา คือประสบการณ์ตรง ถ้าความรู้เหล่านั้นสอดคล้องกับประสบการณ์ตรงก็ให้ถือว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนพวกกาลามะชาวเกสบุตรนิคมว่า (ไตรปิฎก 20/(505)66/212-218) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกร กาลามชนทั้งหลาย ก็ควรแล้วที่ท่านทั้งหลายจะเคลือบแคลงสงสัย และท่านทั้งหลายเกิดความเคลือบแคลงสงสัยในฐานะที่ควรแล้ว มาเกิดท่านทั้งหลาย

1. อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา
2. อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำสืบๆ กันมา
3. อย่าได้ยึดถือโดยตื่นข่าวว่าได้ยินอย่างนี้
4. อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา
5. อย่าได้ยึดถือโดยเดาเอาเอง
6. อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเน
7. อย่าได้ยึดถือโดยความตรึกตามอาการ
8. อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทิวาของตัว
9. อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้
10. อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา”

ข้อที่ 1-4 และข้อที่ 10 เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ที่เกิดจากการรับถ่ายทอด ส่วนในข้อที่ 5-9 เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ที่ได้จากการใช้เหตุผล และการคาดคะเน พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า ความรู้ทั้งสองนั้นควรที่จะได้รับการตรวจสอบยืนยันจากประสบการณ์ตรง ดังนั้นจุดมุ่งหมายการศึกษาพระพุทธศาสนาสูงสุดคือ “สัจจะหรือความจริง” อันเป็นอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือ นิพพาน

การศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทมีองค์ประกอบสำคัญคือ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพื่อฝึกฝนตนเองสู่ความหลุดพ้น โดยมีการพัฒนาระดับสูงขึ้นเป็น อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ขั้นตอนการเรียนรู้ประกอบด้วย ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ คือการศึกษา การลงมือทำ และการประจักษ์ผล กระบวนการเรียนรู้เน้นการพัฒนาปัญญาผ่าน การรับรู้ การคิด และการปฏิบัติ ตามธรรม 4 ประการ ได้แก่ สัมปยุตตสังสวะ สัทธัมมัสสวนะ โยนิโสมนสิการ และธัมมานุธัมมปฏิบัติ ปัญญาที่เกิดขึ้นมี 3 ระดับคือ จินตามยปัญญา สุตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา หลักการตรวจสอบความรู้ใช้ กาลามสูตร ที่สอนให้ไม่เชื่อโดยง่ายจากการรับถ่ายทอดหรือเหตุผลเพียงอย่างเดียว แต่ต้องตรวจสอบด้วย ประสบการณ์ตรง เพื่อให้เข้าถึง สัจจะหรือความจริง อันเป็นอริยสัจ โดยมีจุดหมายสูงสุดคือ นิพพาน.

ดังนั้นความรู้ที่ได้จากการศึกษาในพระพุทธศาสนาเถรวาทหรือญาณวิทยาในพระพุทธศาสนา เป็นความรู้ตามความจริงสูงสุดและตัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันมีอยู่ภายในจิตของตนเองให้หมดสิ้นได้ เราเรียกว่า “นิพพาน” เป็นความจริงแท้และเป็นสิ่งที่ไม่มีใครรู้ได้ด้วยสัญญาธรรมตา หรือการอนุมานด้วยหลักเหตุผล เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่หยั่งรู้ได้ด้วยปัญญาในลักษณะที่เป็นประสบการณ์ตรงซึ่งก่อให้เกิดความรู้ในระดับอภิญญา เป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นกับกาลและเทศะ ดังในพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “นิพพานอันผู้บรรลุเห็นได้เอง ไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มาดูได้ควรน้อมเอาเข้ามาไว้อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”

(ไตรปิฎกฉบับหลวง 20/495/179)

การเปรียบเทียบญาณวิทยาหรือทฤษฎีว่าด้วยความรู้ในปรัชญาตะวันตก กับ การศึกษาพระพุทธศาสนา

ทฤษฎีประจักษ์นิยม (Empiricism) ทฤษฎีนี้เปรียบเทียบกับสุดมยปัญญาในพระพุทธศาสนา จัดเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยตรงเพราะต้องอาศัยสื่อกลางในการสร้างความรู้จริง เนื่องจากเป็นทฤษฎีที่ไม่ยอมรับความรู้ที่ติดมาแต่แรกเกิด ยอมรับความจริงแบบสังเคราะห์และวิธีการอุปนัย ยอมรับความรู้หลังประสบการณ์คือเป็นจิตที่มีความกระตือรือร้น รู้จักคิดใคร่ครวญ วิเคราะห์ สังเคราะห์และรู้จักค้นหา มองโลกตามความเป็นจริง

ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism) และทฤษฎีอนุমানนิยม หรือทฤษฎีความรู้เชิงวิจารณ์ ทฤษฎีนี้เปรียบเทียบกับจินตมยปัญญาในพระพุทธศาสนา ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism) มีลักษณะเช่นเดียวกับหลักการตรวจสอบในกาลามสูตรข้อ 5,6 คือ อย่าได้ยึดถือโดยเดาเอาเอง, อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเน จัดเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอ้อมคือจะต้องอาศัยสื่อกลางจึงเกิดขึ้นได้ เนื่องจากเหตุผลนิยมเห็นว่า “ความรู้ที่แท้จริงจะต้องเกิดจากเหตุผล แต่ต้องเป็นเหตุผลที่เกิดจากสหาตปัญญา” เท่านั้นเพราะพระเจ้าประทานให้แก่กำเนิดเพียงแต่ต้องพยายามคิดเพื่อให้จิตได้ทำงานโดยมีหลักเกณฑ์ว่าจะต้อง พิจารณา วิเคราะห์ แยกแยะ โดยใช้ตรรกวิทยาทั้งนิรนัยและอุปนัยเป็นกฎเกณฑ์ ทฤษฎีอนุมานนิยม หรือทฤษฎีความรู้เชิงวิจารณ์ มีลักษณะเช่นเดียวกับหลักการตรวจสอบในกาลามสูตรข้อ 5,6,7,8 และ 9 คือ อย่าได้ยึดถือโดยเดาเอาเอง, อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเน,อย่าได้ยึดถือโดยความตรึกตามอาการ และ อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทิวของตัว จัดเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอ้อม เพราะต้องอาศัยสื่อกลางจึงเกิดความรู้ได้ โดย อาศัยเหตุปัจจัย 2 อย่าง คือ การอนุมานจากหลักทั่วไป (ความรู้เดิม) และการอุปมานจากประสบการณ์เฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

ทฤษฎีว่าสัจชาตญาณนิยม (Intuitionism) ทฤษฎีนี้เปรียบเทียบกับภาวานามยปัญญาในพระพุทธศาสนา จัดเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยตรงเพราะไม่ต้องอาศัยสื่อกลางในการสร้างความรู้จริง เนื่องจากเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายใน คล้ายกับความรู้ที่มีปฏิภาณไหวพริบ ความฉลาดปราดเปรื่อง ความมีอัจฉริยะ คล้ายกับญาณสังขรณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีใครแนะนำสั่งสอน เป็นความรู้ธรรมชาติภายในของความแท้จริง เพราะสามารถนึกขึ้นเองได้ ความรู้ชนิดนี้ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “การตรัสรู้” เพราะเป็นความรู้จริงในสังขารธรรม

บทสรุป

ความรู้ทางญาณวิทยาปรัชญาตะวันตก เป็นความรู้ในระดับสูง เป็นศาสตร์ที่พยายามหาคำตอบว่า “เรารู้ความจริงได้อย่างไร” โดยมีหลายทฤษฎีที่อธิบายที่มาของความรู้ สำหรับพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาตะวันออก เป็นศาสตร์ของความเป็นจริง เป็นศาสนาแห่งการศึกษาที่น่าหลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมด เป็นวิถีทางที่ดำเนินไปสู่ความดีงาม บุคคลที่ได้ศึกษาเรียนรู้ฝึกฝนปฏิบัติจนเกิดปัญญาญาณ จะพัฒนาตนไปสู่ศักยภาพสูงสุดของความเป็นมนุษย์ คือบรรลุพระนิพพาน ญาณวิทยากับการศึกษาพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ทฤษฎีความรู้ทางตะวันตกสามารถนำมาใช้ในการอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทั้งสองแนวคิด (พระพุทธศาสนาและญาณวิทยา) ต่างมุ่งไปที่การแสวงหาความจริงและความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับมนุษย์กับความจริงสูงสุด แนวทางประยุกต์ใช้ การศึกษาพุทธศาสนาไม่ควรเป็นแค่ทฤษฎี นำมาประยุกต์กับการปฏิบัติจริงผ่านไตรสิกขา การศึกษาพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติไม่ควรถูกจำกัดอยู่ในวัดหรือในระบบการศึกษาเท่านั้น นำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การนำหลักธรรมมาใช้ในการทำงานหรือในครอบครัว ด้านการพัฒนาศาสนา การศึกษาพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันประยุกต์โดยเปลี่ยนจากการเรียนเชิงรับ เป็น การเรียนรู้เชิงปฏิบัติ เพื่อให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของธรรมะได้อย่างแท้จริง ปรับเปลี่ยนการเรียนการสอนพุทธศาสนาให้เน้น การเรียนรู้เชิงปฏิบัติ มากขึ้น และ หากพิจารณาถึงผลกระทบที่มีต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา ในเชิงปฏิบัติการสอนพุทธศาสนาไม่ควรใช้เพียง “การท่องจำ” แต่ควรใช้ทั้งเหตุผลและประสบการณ์ตรง

เอกสารอ้างอิง

- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ. (2542). (ราชกิจจานุเบกษา 2542)
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2554). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://dictionary.orst.go.th>
- พระไพศาล วิสาโล. (2552). **กระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.visalo.org/article/budKrabuankarn.htm>
- พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต). (2533). **หลักการศึกษามหาวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ รุ่งศิลป์การพิมพ์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.watnyanaves.net/en/book>
- พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต). (2537). **ความคิดแหล่งสำคัญของการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (2564). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, รศ. (2555). **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)**. นครปฐม : สำนักพิมพ์ สาละพิมพ์การ.
- บุญมี แก้วแท่น, ผศ. (2543). **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์.
- พระครูปลัดธรรมสรค์คุณสาโร (ตุ้มม่วง). (2562). **พุทธญาณวิทยา : กระบวนการเรียนรู้**. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ 6 ฉบับที่ 3 ประจำเดือนกรกฎาคม – กันยายน.สมเจตน์ ผิวกองงาม. (2566). **การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา : ทฤษฎี และการนำไปประยุกต์ใช้**. วารสารสมาคมพัฒนาวิชาชีพการบริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย. ปีที่ 5 ฉบับที่ 4 ประจำเดือนตุลาคม-ธันวาคม.